

УДК 371.134(477)+37.013.42:1316.77+316.647.5]

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Інна Миколаївна Палько,

асистент кафедри педагогіки і педагогічно-майстерності
Житомирського державного університету ім. І. Франка

Abstract. This paper reflects upon the essence of intercultural communication and its influence as a factor of intercultural tolerance formation for future social educators. Furthermore, the fundamental principles of intercultural communication and its levels of readiness are characterized.

Keywords: intercultural communication, communication, culture, stereotype.

Аннотация. В статье отражена сущность межкультурной коммуникации и ее влияние как фактор формирования межкультурной толерантности будущих социальных педагогов, а также охарактеризованы основополагающие принципы межкультурной коммуникации и уровни ее готовности.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, коммуникация, культура, стереотип.

Анотація. У статті відображено сутність міжкультурної комунікації та її вплив як чинник формування міжкультурної толерантності майбутніх соціальних педагогів, а також охарактеризовано основоположні принципи міжкультурної комунікації та рівні її готовності.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, комунікація, культура, стереотип.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Життєдіяльність і відносини людей визначаються тією чи іншою культурою, яка регулює широкі спектри людської ментальності й поведінки та впливає на характер сприйняття, оцінки й міжособистісних відносин. Освіта, виховання, історична пам'ять, традиції, звичаї, правила, продиктовані суспільством, мова спілкування - все це виробляє систему орієнтацій, яка допомагає кожному індивіду сприймати різні життєві ситуації й адекватно реагувати на них. Уже виходячи з цього, можна стверджувати, що в жодному суспільстві не може існувати гомогенної культури, як не може існувати гомогенної структури суспільства. У цьому й полягає складність феномена міжкультурної комунікації, тому можна стверджувати, що міжкультурна комунікація завжди віддзеркалює «сучасну» культуру суспільства [8, с. 381].

Оскільки сучасний освітній простір України характеризується тенденцією до етнокультурного ускладнення, то прояв міжкультурної толерантності в майбутнього соціального педагога як посередника між особистістю та державно-громадськими соціальними службами, органами, що мають захищати інтереси людини, особливо дітей і молодь, професіонала, який зобов'язаний забезпечити педагогічний компонент у системі соціальних служб, фондів, організацій, навчальних закладів [3, с. 851], є беззаперечним, оскільки безпосередньо сприяє міжкультурній комунікації.

Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

Розгляд явищ культури та комунікації в їх нерозривному зв'язку здійснюється в працях філософів XVII-XX ст. Л. Вптенштайна, Ю. Габермаса, Г. Гадамера, І. Канта, Ф. Ніцше, П. Сорокіна, І. Фіхте, З. Фрейда, Ф. Шляєрмахера, О. Шпенглера та інших. Поняття міжкультурної комунікації виникає в середині XX ст. і пов'язане з іменами таких учених: Е. Голл, К. Клакхон, А. Кребер, Р. Портер, Д. Трагер, Л. Самовар. Теорії міжкультурної комунікації, що намагалися пояснити цей феномен з різних точок зору розробляли західні дослідники К. Бергер, С. Гантінгтон, Е. Гірш, Е. Голл, Г. Гофстеде, С. Даль [5, с. 1]. Питання підготовки майбутніх фахівців різного профілю до міжкультурної комунікації розглядалися багатьма науковцями. Проблеми мовленнєвої діяльності та спілкування привертала увагу Л. Виготського, В. Гумбольдта, М. Жинкіна, І. Зимньої, Л. Паламаря, В. Скалкіна; навчання іноземних мов зі спеціальною метою - 1. Бермана, В. Бухбіндера, Б. Коффі, Р. Джонсона, Г. Стоуна, І. Тюдора, Е. Уотерса, Д. Уільямса, Х. Холика, В. Штраусса, Ф. Епперта; проблеми професійного спілкування - С. Грінко та ін.; структури і зміст комунікативної компетентності - А. Александренко, А. Сичева та ін. [4, с. 118]. В Україні предметне поле досліджень у рамках проблематики «міжкультурна комунікація» сьогодні в процесі формування, над ним працюють В. Андрущенко, Н. Висоцька, О. Гриценко, Л. Губерський, І. Дзюба, П. Донець, В. Євтух, А. Єрмоленко, Г. Касьянов, М. Кушнарьова, Л. Нагорна, М. Обушний, П. Скрипка [5, с. 2].

Метою статті стало визначення міжкультурної комунікації як чинника формування міжкультурної толерантності майбутніх соціальних педагогів. «Усвідомлюючи значення міжкультурної комунікації для формування майбутнього спеціаліста, є потреба в необхідності подальшого вивчення питань щодо змісту, сутності та особливостей прояву цього соціокультурного явища в системі сучасної освіти» [9, с. 115], що і є завданням цього дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Міжкультурна комунікація - це процес взаємного зв'язку та взаємодії представників різних культур. Це специфічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у якій відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями й навичками носіїв різних типів культур [6, с. 273]. Річчю появи міжкультурної комунікації як академічної дисципліни варто вважати 1954, коли вийшла книга Е. Голла і Д. Трагера «Culture as Communication» («Культура як комунікація»), у якій автори вперше запропонували для широкого користування термін «міжкультурна комунікація», що відображав їхню думку, особливу сферу людських відносин. Пізніші основні положення й дефініції міжкультурної комунікації були більш ґрунтовно розвинуті у відомій роботі Е. Гогга «The Silent Language» («Нема мова», 1959 р.), де автор показав тісний зв'язок між культурою та комунікацією. Розвиваючи свої ідеї про взаємозв'язок культурної комунікації, Голл дійшов висновку про необхідність навчання культури. Тим самим Голл першим запропонував зробити проблему міжкультурної комунікації не тільки предметом наукових досліджень, але й самостійною навчальною дисципліною.

Як багатопланове поняття міжкультурна комунікація охоплює дві головні складові - «культуру» й «комунікацію». Воно стало популярним, коли почали застосовувати в науці порівняльні дослідження різних культур і їх складових. Адже поняття «культура» розвивалося історично. Спочатку воно означало процеси освоєння людиною природи, виховання і навчання, але вже з другої половини XVIII ст. починає розглядатися як особливий аспект життя суспільства, пов'язаний зі способом існування людської діяльності, і такий, що характеризує відмінність людського життя від інших живих істот. З кінця XIX - першої половини XX ст. у дослідженні проблематики культури стали активно використовувати досягнення антропології, етнології, структурної лінгвістики, семіотики й теорії інформації. Унаслідок цього культуру почали розглядати як інформаційний аспект життя суспільства, як соціально значущу інформацію, що регулює діяльність, поведінку та спілкування людей [8, с. 380]. Сьогодні нараховується більше ніж 500 різних визначень культури. Усі вони були розділені на 6 класів (за Кребером, Клакхоном): 1. Описові визначення, які інтерпретують культуру як суму всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань. 2. Історичні визначення, які пов'язують культуру з традиціями й соціальним досвідом суспільства. 3. Нормативні визначення, які розглядають культуру як сукупність норм і правил, що організовують людську поведінку. 4. Психологічні визначення, відповідно до яких культура є сукупністю форм набутої поведінки, що виникла в результаті пристосування й культурної адаптації людини до навколишніх умов життя. 5. Структурні визначення, які представляють культуру у вигляді різного роду моделей чи єдиної системи взаємопов'язаних феноменів. 6. Генетичні визначення, що ґрунтуються на розумінні культури як результату адаптації людських груп до середовища свого проживання [2].

Поняття «комунікація» теж має багато визначень, але найчастіше його трактують як механізм, що забезпечує існування й розвиток людських відносин, який вміщує в собі всі смислові символи, засіб їх передання в просторі та збереження в часі [8, с. 381]. Культура не тільки впливає на комунікацію, але й сама зазнає її впливу. Частіше за все це відбувається в процесі інкультурації, коли людина в тій чи іншій формі комунікації засвоює норми та цінності культури [2]. На думку Л. Почебут, можна сформулювати чотири основоположні принципи міжкультурної комунікації: 1. Міжкультурне спілкування і взаємодія базуються на розумінні культурних відмінностей. 2. Міжкультурна комунікація є невдалою коли: а) здійснюється напад на систему цінностей, прийнятих в культурі іншої людини; б) зачіпаються національні почуття; в) принижується національна гідність. Будь-яка спроба знищити систему культурних цінностей іншого як наслідок має втрату контакту, виникнення бар'єрів у спілкуванні, закритість, самозахист і захист своєї самобутньої культури. Приниження національних почуттів і національної гідності виявляється у вигляді упереджень, стереотипів і дискримінації, що призводять до великої загрози для подальшого продовження й розвитку міжкультурної комунікації, вони становлять колективну несвідому основу виникнення націоналізму, а також його проявів: фашизму, екстремізму та тероризму. Тому вияв поваги, цікавості до культури народу, позитивної оцінки перспектив його розвитку - підґрунтя ефективної міжкультур-

Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира

ної комунікації. 3. У процесі міжкультурної комунікації важливо орієнтуватися на майбутнє, а не на минуле. Безумовно, що, починаючи міжкультурне спілкування, необхідно знати минуле, історію свого та чужого народів, їх культуру, мистецтво, літературу, історію відносин між ними, проте домінувати повинні перспективи на майбутнє. 4. Мета міжкультурної комунікації - пріоритет дотримання своїх інтересів у своїй культурі та пріоритет дотримання інтересів партнера в його культурі [7, с. 103-104]. Кожна людина уособлює, крім своєї власної культури, ще й свою власну індивідуальну субкультуру: успадковану в сім'ї (традиції, звички, норми, правила тощо), отриману від найближчого кола співрозмовників, фахову (кваліфікаційна термінологія, манера поведінки), ту, яку людина сама для себе творить, намагаючись увійти до складу певної групи. Це свідчить про те, що кожна людина вже сама є певним соціальним «інститутом культури» [8, с. 380-381].

Успішна міжкультурна комунікація передбачає постійну готовність людини до сприйняття, розуміння і прийняття чужих етнічних стереотипів поведінки, народів, звичаїв, інтересів, культурних цінностей тощо. Розглянемо, за Л. Почебут, три основи психологічної готовності до міжетнічного спілкування: когнітивну, поведінкову й емоційну (див. таблицю 1) [7, с. 95-97].

Таблиця 1

Три основи психологічної готовності до міжетнічного спілкування

Когнітивна основа	Поведінкова основа	Емоційна основа
Призначення: знайти відповідь, потрібну, щоб конструктивно спілкуватися з представниками іншого етносу	Призначення: відповідь на питання, як ставитися до представників іншого етносу, як з ними ефективно спілкуватися	Призначення: відповідь на питання щодо відчуття при спілкуванні з представниками іншого етносу
Відповідь може бути такою: <ul style="list-style-type: none"> • знання і розуміння комунікативної символіки свого народу та своєї культури; • знання і розуміння комунікативної символіки іншого народу та його культури; • визнання рівноцінності, рівнозначності всіх народів та їх культур. <p>Для дотримання цього принципу необхідно вийти за межі етноцентричного сприйняття навколишнього культурного світу, відмовитися від ідей націоналізму й расизму, переоцінити абсолютизацію</p>	Три кроки реалізації: <ul style="list-style-type: none"> • <i>Перший крок</i>: спостереження за поведінкою в цілому інших людей; ефективне використання прийомів активного слухання, активного бачення й активного відчуття. • <i>Другий крок</i>: інтерпретація та розуміння поведінки представника іншого народу. Необхідно зрозуміти, що означає, символізує та чи інша поведінка чи дія в іншій культурі. Щоб не допустити суб'єктивної інтерпретації дії інших людей з позиції етноцентризму і, відповідно, нерозуміння, втрати контакту, виникнення когнітивного дисонансу, необхідно використовувати комунікативну орієнтацію, яка 	Три кроки реалізації: <ul style="list-style-type: none"> • <i>Перший крок</i>: відкритість, протинформованість партнера про свої інтереси, цінності, норми, звичаї та традиції. • <i>Другий крок</i>: щирий інтерес до представників іншого народу, культури, цінностей, традицій і стереотипів поведінки. Спілкування може бути побудоване таким чином: «У такій ситуації у нас п:» * нято діяти так, а як прийняти: * вас?» Тобто ватро не тільки ентувати партнера в стереотипах поведінки, прийнятих в районі власного етносу (завдання першого кроку), але й поцікавитися традиціями поведінки, прийнятими *

Продовження таблиці 1

Когнітивна основа

схожості між культурами, ігнорування їх специфіки та переходити до ідей релятивізму (гранична увага до культурних відмінностей, розуміння й поважання цих відмінностей, збереження почуття власної гідності й гідності представника іншої культури)

Поведінкова основа

складається з двох фаз: 1. Підготовчої, яка передбачає емоційне налаштування на взаємодію з представником іншої культури й актуалізацію у свідомості всіх знань специфіки культури-мови, традицій, комунікативної символіки і т. д. 2. Активної дії, спрямованої на правильну орієнтацію в реальній комунікативній ситуації,
 • *Третій крок:* висновки й оцінка правильності, адекватності своєї поведінки в міжкультурній ситуації. Необхідно прийти до розуміння того, що інші люди можуть думати, відчувати й діяти інакше, не так, як прийнято у вашій культурі в аналогічних ситуаціях, Прийняті в інших культурах стереотипи поведінки, які символізують їх стан і відносини, необхідно прийняти для ефективного розвитку майбутніх контактів, Потрібно приймати людей такий, як вони є. Усе це призводить до розширення культурного світогляду й до загального висновку: кожному з нас потрібно знати й поважати і свою національну культуру, і національну культуру інших народів

Емоційна основа

його культурі, виражаючи при цьому емоційне ставлення, співпереживання,
 • *Третій крок:* емоційне прийняття. Тут здійснюється перехід від співпереживання до співчуття, до сприйняття світу подібно до представників іншої культури. Це обов'язкова умова ефективного міжкультурного спілкування. Однак прийняття і співчуття не означає повного розчинення в іншій культурі, втрату своєї етнічної ідентичності. Досягнення рівня прийняття вимагає природної інтеграції в іншу культуру, Люди прагнуть до вільного, рівноправного міжкультурного діалогу та співробітництва. Досягнення цього найвищого рівня міжкультурного взаєморозуміння і прийняття можливе тільки тоді, коли обидві сторони щиро зацікавлені в мирних, добросусідських відносинах і співробітництві та спираються на вищезазначені основи

Як свідчить досвід, значна частина проблем під час спілкування з представниками інших культур виникає через непорозуміння причин поведінки одне одного, коли люди в певній ситуації очікують на певну поведінку, а не дочекавшись її, доходять помилкових висновків щодо культури, з представником якої вони спілкуються. Тому дуже важливо донести до студентів стереотипи поведінки, характерні для тієї або іншої культури [9, о 117], які, з одного боку, допомагають індивіду орієнтуватися в ситуаціях, що не потребують відповідальних рішень, з іншого - стереотипи як закріплена форма упередження відіграють негативну роль, заважають об'єктивно оцінювати протиріччя, які виникають у ході розвитку суспільних відносин, неоднозначність вчинків людей [6, о 279].

Згідно з положеннями, запропонованими в «Енциклопедії освіти», діяльність з позиції толерантності має три аспекти: особистість педагога, якому притаманні Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира

толерантні якості; прояв *топератносії* в професійній діяльності; реалізація принципів толерантності в педагогічному спілкуванні. Толерантний педагог усвідомлює, що його сприймають як взірця, опановує й використовує відповідні навички для розвитку діалогу й мирного вирішення конфліктів; заохочує творчі підходи до вирішення проблем; забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу й для особистісних досягнень, не підтримує агресивну поведінку або загострене суперництво; сприяє залученню учнів і батьків до прийняття рішень і розробок програм спільної діяльності; вчить критично мислити й цінувати позиції інших; чітко формулює власну позицію в суперечливих питаннях; цінує культурну різноманітність і створює умови для визнання культурних відмінностей і їх проявів у житті [3, с. 913]. Згідно з дослідженнями Н. Захарчук, педагоги та психологи вважають, що основним джерелом формування комунікативних умінь постають спілкування й діяльність. Тому, зважаючи на специфіку гуманітарних предметів, які викладаються для майбутніх фахівців, викладачі повинні залучати їх до участі в комунікативно зорієнтованій діяльності. Доцільним можна вважати залучення студентів до аналітичних, конструктивних та ігрових ситуацій, по можливості з участю представників різних культур [4, с. 120], ефективною формою роботи є «жива бібліотека» тощо. Крім введення спецкурсів для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» іноземною мовою, важливим є використання «прикладних методів формування міжкультурної комунікації, а саме: 1. методу інтерактивного моделювання, який орієнтований на свідоме відтворення різних індивідуальних і групових ситуацій міжкультурної комунікації. Завдяки цьому інтеркультурна й емоційна енергія учасників навчального процесу спрямовується на аналіз та оцінювання ситуацій. Можна запропонувати обговорення проблемної ситуації, яка виникла у процесі спілкування між представниками різних культур, які відрізняються мовою, поведінкою, звичаями тощо; 2. метод стимуляції полягає у штучному створенні конкретної ситуації міжкультурного спілкування та прогнозуванні можливих варіантів і результатів, виходячи з різних точок зору й аспектів. Сингулярні ситуації дають змогу увійти в образ людини іншої культури і, як правило, є узагальненим досвідом міжкультурного спілкування всіх учасників процесу. Важливою рисою цього методу є обов'язкове створення умов для культурної творчості, бо саме творчість є основною діяльністю її учасників; 3. метод проблемних ситуацій полягає в організації таких ситуацій, за яких відбувається трансформація інтелектуально-етичних проблем в емоційні. Завдяки цьому учасники осмислюють недостатність засобів, що використовуються, знаходять у співпраці з викладачем потрібний матеріал для подолання труднощів, самостійно ставлять завдання для розвитку власних можливостей, які є необхідними для відпрацювання відповідної стратегії дій в опосередкованій чи безпосередній ситуації міжкультурного спілкування» [1]. Проте пріоритетне місце серед форм роботи займають тренінгові програми, що пов'язані з темою формування міжкультурної толерантності, де міжкультурній комунікації відведена одна з сесій тренінгу.

Отже, майбутні соціальні педагоги мають бути підготовленими до міжкультурної комунікації з представниками інших національностей, здатні вести діалог і з повагою ставитися до культурних відмінностей, саме вміння знаходити рішення, базуючись на принципах толерантності, визначає рівень міжкультурної компетенції фахівця. Саме міжкультурна компетенція, на думку! Шавкун, повинна стати однією з найважливіших характеристик фахівця, під якою розуміється сукупність професійних якостей, що включає: теоретичні знання щодо національних культур, психологічні властивості (відвертість, гнучкість, терпимість, готовність працювати з представниками інших культур), практичні навички ефективних міжкультурних комунікацій. Очевидно, що міжкультурна компетентність не з'являється сама по собі, її необхідно цілеспрямовано і комплексно формувати [9, с. 117]. Подальші дослідницькі розвідки планується пов'язати з дослідженням методів формування міжкультурної компетенції у майбутніх соціальних педагогів тощо.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

1. Воротняк Л. І. Моделювання ситуацій міжкультурної комунікації в процесі навчання іноземної мови магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. - 2010. - Вип. 3. - Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/20103/10_vlipnz.pdf.
2. Грушевицкая Т. Г. Основн межкультурной коммуникации : [учеб. для вузов] / Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. ; под ред. А. П. Садохина. - Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - 352 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. - К. : Юрінком Інтер, 2008. - 1040 с.
4. Захарчук Н. В. Роль міжкультурної комунікації у формування духовних цінностей майбутніх екологів / Н. В. Захарчук // Вісник Житомирського державного університету. - 2009. - Вип. 43. - С. 117-120. - (Серія: Педагогічні науки).
5. М'язова І. Ю. Міжкультурна комунікація : зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Ю. М'язова. - К., 2008. - 18 с.
6. Подольська Є. А. Кредитно-модульний курс культурології : навч. посіб. / Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Погорілий Д. Є. - К. : Центр навчальної літератури, 2006. - 368 с.
7. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности : [учеб. пособ.] / Л. Г. Почебут. - Санкт-Петербург: С.-Петербур. ун-т, 2005. - 281 с.
8. Сенченкова Т. Комунікація як чинник діалогу культур [Електронний ресурс] / Тетяна Сенченкова // Держава і суспільство. - С. 379-384. - Режим доступу до журн.: <http://www.scribd.com/doc/53461757/%D0%9A%D0%9E%D0%9C%D1%83%D0>.
9. Шавкун І. Г. Міжкультурна комунікація як складова сучасної менеджмент-освіти / І. Г. Шавкун // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. - 2009. - Вип. 23. - С.115-118.